

POLOŽAJ ŽRTAVA TRGOVINE LJUDIMA U SUDSKOM POSTUPKU

- Analiza pravosudne prakse kroz praćenje suđenja i sudske presude¹ -

Autorka: adv. Tanja Drobnjak
Statistička analiza: Jovana Cvetković

I Uvod

Trgovina ljudima predstavlja jednu od najkompleksnijih pojava koja pogađa savremeno društvo, a čija se složenost i ozbiljnost posebno manifestuju kroz posledice koje trpe žrtve ovog teškog krivičnog dela. Žrtvama trgovine ljudima uskraćena su i povređena skoro sva ljudska prava garantovana međunarodnim dokumentima. Usklađivanje propisa i prakse sa evropskim i drugim međunarodnim standardima u ovoj oblasti, osnovni su preduslovi za harmonizaciju našeg prava sa pravom EU. Jedan od osnovnih zadataka zato mora biti i stvaranje i unapređivanje mehanizama zaštite žrtava trgovine ljudima, a posebna pažnja mora biti posvećena unapređenju položaja žrtve u sudskom postupku.

Obaveza naše države je da obezbedi sveobuhvatan sistem zaštite i saradnju među svim relevantnim akterima u borbi protiv trgovine ljudima, a posebno u cilju unapređivanja položaja žrtve u sudskom postupku. Uprkos pozitivnim pomacima u domaćem zakonodavstvu, u ovoj oblasti i dalje postoje ozbiljne prepreke u ostvarivanju pune zaštite žrtava trgovine ljudima. Analiza pravosudne prakse ukazuje na nedostatke u samim propisima, nedoslednu implementaciju postojećeg zakonskog okvira, potrebu za dodatnom edukacijom kadrova u pravosuđu, nedostatak koordinirane saradnje između nadležnih institucija, kao i potrebu za osnivanjem službi koje bi pružale usluge žrtvama.

Uprkos unapređenju zakonskog i institucionalnog okvira u kojima se ostvaruju prava žrtava trgovine ljudima, situacija u kojoj se žrtve nalaze nije se značajno promenila. Udruženje ASTRA – Akcija protiv trgovine ljudima, kao organizacija koja već deset godina pruža direktnu pomoć i podršku osobama koje su preživele trgovinu ljudima, nastavlja sa nastojanjima da se skrene pažnja upravo na ovaj aspekt trgovine ljudima. Praćenje i analiza aktuelne pravosudne prakse, kroz monitoring sudskih postupaka i analizu sudskih presuda predstavljaju neophodan korak ka unapređenju položaja žrtava u postupcima pred sudom.

Dosadašnji rezultati ukazuju da je sveobuhvatan pristup zaštiti interesa, prava i bezbednosti žrtve u sudskom, a posebno u krivičnom postupku, nemoguće postići bez dosledne primene

¹ Ova analiza predstavlja deo projekta "Zaštita ljudskih prava žrtava trgovine ljudima i pružanje pravne pomoći" koji NVO ASTRA sprovodi u saradnji sa Holandskim helsinškim komitetom, a u okviru Programa socijalne transformacije za centralnu i istocnu Evropu (MATRA) holandskog Ministarstva inostranih poslova.

postojećih zakonskih odredbi i angažovanja svih učesnika u postupku. Sudski postupci i dalje traju predugo, a sekundarna viktimizacija žrtava u krivičnom postupku skoro da je neizbežna. Žrtve su prinuđene da suđenja čekaju u sudu zajedno sa optuženima, da uprkos pritiscima i zastrašivanjima daju i ponavljaju svoje iskaze u različitim fazama postupka, suočene sa nesenzibilisanim sudijama i advokatima. Mere za bezbednost žrtve u postupku koje postoje u Zakonu o krivičnom postupku koji je u primeni, kao što su saslušanje bez prisustva okrivljenog, čitanje ranije datih iskaza ili video zapisa, retko se primenjuju, kao i odredbe o statusu zaštićenog svedoka.

Osnovni standardi zadati u ključnim međunarodnim dokumentima koji se odnose na položaj žrtava trgovine ljudima, kao što su zaštita privatnosti, pravovremena pomoć, podrška i savetovanje o pravima u postupku, zaštita bezbednosti i pravo na naknadu štete u praksi se retko dostižu. Prilikom praćenja suđenja pred sudovima u Srbiji, kao i analizom sudskih odluka, uočeni su brojni problemi sa kojima se žrtve ovog teškog krivičnog dela i dalje susreću.

II Praćenje i analiza pravosudne prakse: ciljevi i metodologija

Monitoring sudske prakse odvijao se praćenjem sudskih postupaka i sastavljanjem izveštaja sa praćenih suđenja od strane istraživača ASTRE², kao i prikupljanjem i analizom presuda u predmetima trgovine ljudima. Osnovi cilj analize je sagledavanje položaja žrtve ovog krivičnog dela u sudskim postupcima, kako bi se ocenila usklađenost domaćih pravnih normi sa međunarodnim standardima u ovoj oblasti, efikasnost i primena postojećih pravnih normi u praksi, kao i uticaj dosadašnjih edukacija zaposlenih u pravosuđu. Objektivno sagledavanje problema u praksi predstavlja osnov za ispravljanje postojećih nedostataka putem inicijativa za dopunu ili izmenu postojećih zakona ili lobiranjem i daljom edukacijom zaposlenih u pravosuđu u cilju efikasnijeg sprovođenja i implementacije postojećih odredbi.

Praćenje pravosudne prakse u oblasti trgovine ljudima organizovano je kroz:

1. praćenje odabranih sudskih postupaka pred nadležnim sudovima u Srbiji
2. analizu sudskih odluka u krivičnim postupcima koji za predmet imaju trgovinu ljudima.

Istraživači ASTRE pratili su u periodu od aprila do oktobra 2011. godine osam krivičnih postupaka i jedan parnični postupak pred nadležnim sudovima, u šest gradova u Srbiji. Istraživači su prisustvovali suđenjima kao javnost, a u postupcima u kojima je bila isključena javnost, prisustvovali su kao stručna javnost uz dozvolu sudskog veća. Tokom postupaka imali su direktan kontakt sa žrtvama trgovine ljudima koje su prisustvovali suđenjima, njihovim punomoćnicima u postupku, kao i neposredan uvid u tok sudskog postupka i aktivnosti ostalih učesnika u suđenju.

U cilju kvalitetnog praćenja suđenja razvijen je upitnik u formi izveštaja sa suđenja, koji su istraživači popunjavali nakon završetka suđenja koja su pratili. Pitanja sadržana u upitniku koncipirana su na način koji je omogućio da se položaj i prava žrtve trgovine ljudima u sudskom postupku sagledaju u odnosu na osnovne standarde zaštite i ostvarivanja prava i pomoći žrtvama trgovine ljudima koje postavlja Protokol za prevenciju, suzbijanje i kažnjavanje trgovine ljudskim bićima, naročito ženama i decom (Palermo protokol) i Konvencija Saveta Evrope o borbi protiv trgovine ljudima.

---

² U martu 2011. godine u okviru ovog projekta, ukupno 25 studenata završnih godina pravnih fakulteta na teritoriji Republike Srbije je pohađalo obuku na temu trgovine ljudima, relevantne zakonske regulative i metodologije prikupljanja podataka, a u cilju praćenja sudskih postupaka u vezi sa ovom problematikom.

Navedeni međunarodni standardi ukazuju na potrebu postojanja posebnih mera radi obezbeđivanja pomoći i zaštite žrtvama u cilju poboljšanja njihovog položaja, koje se mogu svrstati u tri relevantne grupe, što je bila jedna od osnovnih smernica za sastavljanje upitnika:

- *zaštita privatnosti i identiteta žrtava* (član 6. Palermo protokola i član 11. Konvencije Saveta Evrope o borbi protiv trgovine ljudima)
- *pomoć žrtvama - pružanje informacija i pomoći pri ostvarivanju prava i interesa žrtve u sudskom postupku i mere za bezbednost žrtve* (član 6. Palermo protokola i član 12. i 15. Konvencije Saveta Evrope o borbi protiv trgovine ljudima)
- *nadoknada štete* (član 6. Palermo protokola i član 15. Konvencije Saveta Evrope o borbi protiv trgovine ljudima)

Ove osnovne grupe informacija koje su neophodne da bi se pravilno sagledao položaj žrtve u sudskom postupku razrađene su kako bi se dobila celovita slika o sudskom postupku. Istraživači su podatke unosili na osnovu neposrednog praćenja suđenja. Upitnici sadrže osnovne podatke o suđenju koje je praćeno, kao što su mogućnost praćenja suđenja, odnosi i kontakt sa učesnicima u postupku i opšti podaci o sudskom predmetu (nadležan sud, oznaka predmeta, broj okrivljenih i oštećenih, podaci o učesnicima u postupku). Sledeću grupu čine podaci o upotrebi ličnih podataka žrtve (ime i prezime, zdravstveno stanje i prethodni život); podršci i informacijama koje su pružene žrtvi; prisustvu javnosti ili medija (da li ih je bilo, da li je bilo zahteva za isključenje i kakve su odluke donete); merama za bezbednost žrtve i samom saslušanju žrtve (prisustvo javnosti ili okrivljenog pri saslušanju, pitanja ili intervencije učesnika, osećanja žrtve); podaci o komunikaciji i odnosu učesnika prema žrtvi kao i zahtevu za naknadu štete (vrsta i visina štete, odluke suda).

Da bi se dobila kompletna slika položaja žrtava trgovine ljudima u sudskom postupku, analizirano je i ukupno petnaest sudskih odluka donetih u krivičnom postupku u prvom stepenu suđenja ili u postupku po žalbi u slučajevima trgovine ljudima, u periodu od 2005. do 2011. godine. Imajući u vidu da u krivično pravnoj praksi nema puno slučajeva vezanih za trgovinu ljudima, obuhvaćen je duži vremenski period kako bi se prikupio reprezentativan uzorak sudskih odluka dovoljnih za kvantitativnu i kvalitativnu analizu. Prilikom analize sudskih presuda korišćeni su isti parametri značajni za procenu položaja žrtve, sa akcentom na podacima o žrtvi i njenom saslušanju, odlučivanju o zahtevu za naknadu štete i posebnim osvrtom na vrstu i visinu kazni.

U daljem tekstu su prezentovani najvažniji rezultati i zapažanja u pogledu položaja i prava žrtve u sudskim postupcima u odnosu na zadati minimum standarda predviđen međunarodnim dokumentima, kako bi se ukazalo na probleme u pravosudnoj praksi usled nedostataka u domaćem zakonodavstvu ili nedosledne primene postojećih zakonskih rešenja. Analiza je bazirana na podacima koji su sadržani u upitnicima odnosno izveštajima sa suđenja koje su popunjavali istraživači na osnovu neposrednog zapažanja prilikom praćenja sudskih postupaka i u sudskim presudama, kao i podacima iz statističke analize upitnika i presuda koja je njen sastavni deo.

Dobijeni podaci kao pokazatelji položaja žrtve trgovine ljudima u pravosudnoj praksi, analizirani su u odnosu na važeće međunarodne standarde, posebno Palermo protokol i ratifikovanu Konvenciju Saveta Evrope o borbi protiv trgovine ljudima, kao i u odnosu na odredbe važećih propisa u oblasti krivično pravne zaštite, kao što su Krivični zakonik i Zakonik o krivičnom postupku, koji je u vreme praćenja sudskih postupaka, kao i u ovom trenutku, u primeni. Novi Zakonik o krivičnom postupku (*Sl. glasnik RS*, br.72/2011), koji je nedavno stupio na snagu, a koji se primenjuje od 15. januara 2013. godine, izuzev u postupcima za krivična dela organizovanog

kriminala ili ratnih zločina koja se vode pred posebnih odeljenjem nadležnog suda kada se primenjuje od 15. januara 2012. godine, sadrži bitne izmene u pogledu položaja i prava žrtava. Značajne izmene koje mogu doprineti poboljšanju položaja žrtava trgovine ljudima, kao što su odredbe o posebno osetljivim svedocima, iznete su u zaključnim razmatranjima analize.

III Monitoring sudskih postupaka

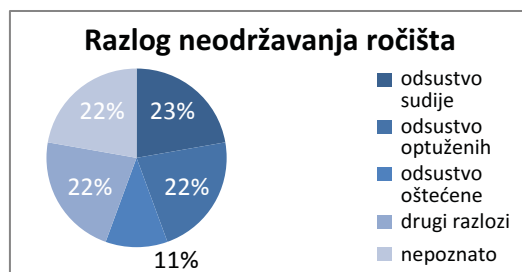
1. Opšti podaci o praćenim postupcima

Istraživači ASTRE pratili su sudske postupke koji za predmet imaju trgovinu ljudima u periodu od aprila do oktobra 2011. godine. Praćeno je ukupno osam sudskih postupaka, od kojih je sedam krivičnih postupaka koji su se vodili pred nadležnim sudovima u šest gradova u Srbiji i jedan parnični postupak za naknadu štete proizašle iz krivičnog dela trgovine ljudima koji je pokrenut nakon okončanog krivičnog postupka. Istraživači su bili prisutni na 19 pretresa u krivičnom postupku i dve rasprave u parničnom postupku.

Razlog za nesrazmeran odnos krivičnih i parničnih suđenja leži u činjenici da je pravosudna praksa prilično oskudna kada su u pitanju parnični postupci za naknadu štete. Kako se o imovinsko pravnom zahtevu koji žrtva trgovine ljudima kao oštećeno lice postavlja u krivičnom postupku u praksi skoro nikada ne odlučuje tokom samog krivičnog postupka, žrtve tek nakon pravnosnažnog okončanja krivičnog postupka pokreću parnični postupak u kome tužbom potražuju naknadu štete od učinilaca krivičnog dela.

Od ukupnog broja praćenih krivičnih suđenja, istraživači su prisustvovali jednom saslušanju u istražnom postupku i jednom objavljivanju presude. Ukupno 9 suđenja nije bilo održano iz različitih razloga, od kojih su u skoro polovini slučajeva pretresi odlagani zbog nedolaska okrivljenih i branilaca ili sprečenosti sudije. U jednom sudskom postupku praćeno je 6 pretresa, dok je u drugom praćeno 5 od ukupno 10 održanih suđenja. Ovi podaci ukazuju da i nakon reforme pravosudnog sistema, sudski postupci i dalje traju predugo, te da je jedan od glavnih razloga i dalje zloupotreba procesnih prava od strane okrivljenih i njihovih branilaca. Odlaganje suđenja predstavlja dodatni stres za žrtve, koje su primorane da se više puta susreću sa okrivljenima i njihovom rodbinom i prijateljima i trpe dodatni strah i pritiske.

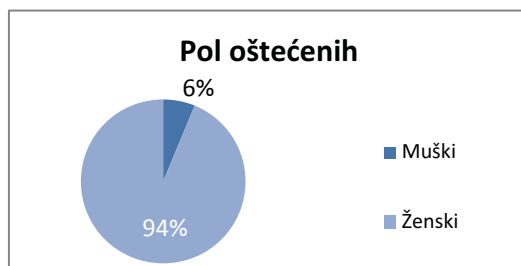
Grafikon broj 1: Razlog neodržavanja ročišta

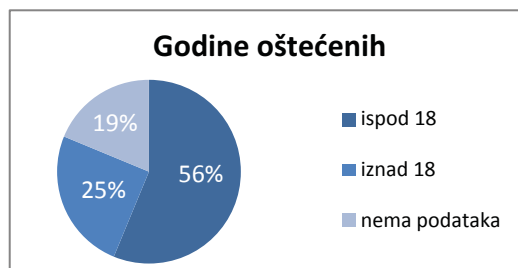
Istraživačima koji su pratili suđenja bilo je omogućeno da nesmetano prisustvuju pretresima, odnosno raspravama pred sudom. U retkim slučajevima kada je javnost isključena sa suđenja, istraživačima je bilo dozvoljeno da prisustvuju kao stručna javnost, kao i prilikom saslušanja žrtve kao oštećenog lica u postupku.

Opšti podaci o žrtvama ukazuju da su žrtve trgovine ljudima ženskog pola, starosti od 18 do 29 godina, često maloletne u vreme izvršenja krivičnog dela. Samo u jednom postupku za delo trgovine ljudima u cilju radne eksploatacije, oštećeni su bili muškog pola, starosti od 20 do 60 godina. Žrtva nije u svim slučajevima bila prisutna na suđenju, što se uglavnom odnosi na slučajeve kada je prethodno u postupku saslušana i dala svoj iskaz pred sudom.

Grafikon broj 2: Pol oštećenih

Grafikon broj 3: Godine oštećenih

Žrtve su u svim postupcima zastupane od strane punomoćnika angažovanog iz reda advokata koji su posebno edukovani za rad sa žrtvama trgovine ljudima od strane ASTRE. Samo u jednom slučaju žrtva je sama angažovala advokata, a njegov odnos prema žrtvi ocenjen je kao nekorektan i neprofesionalan, odbojan prema žrtvi i istraživačima, što potvrđuje podatak da je u toku suđenja žrtvi otkazao punomoćje za zastupanje. Prisustvo istraživača i podrške koju pruža ASTRA pokazali su se od velike važnosti za žrtvu, koja se na to prisustvo i podršku u velikoj meri oslanja.

2. Položaj i prava žrtve

2.1. Zaštita privatnosti žrtve

Zaštita privatnosti i identiteta žrtava trgovine ljudima, ne koju ukazuju član 6. Palermo protokola i član 11. Konvencije Saveta Evrope o borbi protiv trgovine ljudima, predstavljaju jedan od osnovnih preduslova za zaštitu žrtve trgovine ljudima u sudskom postupku. Osnov za pružanje zaštite privatnosti i identiteta žrtve sadržan je u i ustavnim garancijama, kao i u odredbama Zakonika o krivičnom postupku.

Uprkos tome, postojeći instituti zaštite svedoka i oštećenih lica u postupcima za trgovinu ljudima u praksi se ne primenjuju u dovoljnoj meri, što posebno iznenađuje imajući u vidu da je prema Krivičnom zakoniku RS krivično delo trgovina ljudima svrstano u grupu naročito teških krivičnih dela. Adekvatna primena zakonskih odredbi koje bi žrtvama omogućile zaštitu

identiteta i privatnosti, kao i sigurnosti, u velikoj meri je posledica nerazumevanja osetljivog položaja žrtava trgovine ljudima od strane sudija i tužilaca.

U svim postupcima koji su praćeni korišćeno je puno ime i prezime žrtve, tako da je u potpunosti izostala zaštita njenog identiteta i privatnosti žrtve, uprkos činjenici da je veliki broj žrtava bio maloletan u vreme izvršenja krivičnog dela. Nešto bolja situacija je u pogledu ostalih podataka o žrtvi, pa je adresa prebivališta ili boravišta žrtve korišćena samo u jednom slučaju, dok je u ostalim slučajevima kao adresa žrtve data adresa Službe za koordinaciju zaštite žrtava trgovine ljudima ili NVO ASTRE.

Žrtvama tokom saslušanja nisu postavljana pitanja koja su se odnosila na zdravstveno stanje ili prethodni život, osim kada su ti podaci traženi u cilju utvrđivanja izvršenja krivičnog dela, odnosno bitnih elemenata krivičnog dela (na primer, pitanja o finansijskom stanju žrtve kako da bi se utvrdilo da li su okrivljeni iskoristili njeno teško finansijsko stanje, kao i pitanja vezana za seksualnu eksploataciju i prekid trudnoće, takođe u cilju utvrđivanja izvršenja krivičnog dela i bitnih elemenata dela).

Od svih praćenih krivičnih suđenja, javnost je bila isključena samo u dva slučaja, ne računajući izuzimanje javnosti prilikom odlučivanja sudskog veća o zahtevima odbrane. U jednom slučaju javnost je bila isključena prilikom saslušanja žrtve nakon što je sudu izjavila da se ne oseća bezbedno u prisustvu okrivljenih i zahtevala da se sasluša bez njihovog prisustva. Sud je ovaj zahtev odbio, prvenstveno zbog protivljenja advokata odbrane i umesto toga je isključio javnost prilikom saslušanja. U parničnom postupku sud nije doneo odluku po zahtevu punomoćnika tužioca da se javnost isključi.

Prisustvo medija je zabeleženo samo na jednom suđenju, prilikom objavljivanja sudske presude. Rodbina okrivljenih bila je prisutna na pet suđenja, od kojih je u tri slučaja upućivala pretnje žrtvi.

Navedeni podaci ukazuju da se mere za zaštitu privatnosti i identiteta žrtava nedovoljno primenjuju u sudskim postupcima, uprkos obavezujućim međunarodnim standardima i ustavnim odredbama koje predviđaju mogućnost isključenja javnosti radi zaštite privatnosti učesnika u postupku. Odredbe Zakonika o krivičnom postupku pružaju ovu mogućnost, jer je propisano (član 292.) da sudsko veće može po službenoj dužnosti ili po predlogu stranaka isključiti javnost za ceo glavni pretres ili jedan njegov deo, ako to zahtevaju interesi zaštite maloletnika ili zaštite privatnog života učesnika u postupku. U ovom slučaju, međutim, veće može dozvoliti prisustvo stručne javnosti i na zahtev okrivljenog, prisustvo njegovog bračnog druga ili bliskih srodnika, koja lica su dužna da čuvaju sve što su saznala na pretresu kao tajnu (član 293.).

Takođe, odredbe ovog zakona o zaštićenim svedocima (član 109a.) posebno se odnose upravo na situacije kada postoje okolnosti koje ukazuju da bi svedoku ili njemu bliskim licima javnim svedočenjem bili ugroženi život, telo, zdravlje, sloboda ili imovina većeg obima, a naročito kada se radi o krivičnim delima organizovanog kriminala, korupcije i drugim izuzetno teškim krivičnim delima, u koja spada i trgovina ljudima.

Može se zaključiti da domaće zakonodavstvo sadrži sve potrebne institute kako bi se osigurala zaštita privatnosti i identiteta žrtava trgovine ljudima u sudskom postupku, pa je ovaj aspekt zaštite žrtava još jedan primer nedosledne primene postojećih zakonskih odredbi.

2.2. Pomoć žrtvama - savetovanje i informisanje

Još jedan važan aspekt u razmatranju položaja žrtve u sudskom postupku je pomoć žrtvama, odnosno pružanje informacija i pomoći pri ostvarivanju prava i interesa žrtve u sudskom postupku (član 6. Palermo protokola i član 12. i 15. Konvencije Saveta Evrope o borbi protiv trgovine ljudima). U postupcima koji su neposredno praćeni, posebna pažnja je obraćana na pružanje podrške žrtvi, obaveštenost žrtve o svojim pravima u postupku i omogućavanju besplatne pravne pomoći.

Analiza podataka iz upitnika ukazuje da ni u jednom slučaju nije zabeleženo da je žrtva imala stručnu podršku ili pomoć organa starateljstva, psihologa ili socijalnog radnika. Zabeleženi su sporadični pokušaji od strane policije da se žrtvi u postupku pruži podrška

Žrtve trgovine ljudima uskraćene su ne samo za institucionalnu podršku, već i za podršku porodice i prijatelja. U tri slučaja je na suđenju bila prisutna majka žrtve, od kojih je u jednom slučaju došla po pozivu suda. Jedna žrtva je imala pratnju partnera, sa čim nije bila saglasna.

Konstantna podrška i pomoć žrtvama u sudskom postupku obezbeđena je jedino zahvaljujući aktivnostima nevladinih organizacija, tačnije ASTRE. Svim žrtvama koje su prisustvovalе suđenjima bila je dostupna besplatna pravna pomoć, odnosno obezbeđen im je punomoćnik angažovan od strane ASTRE. Zahvaljujući prisustvu advokata, kao i konsultantkinja ASTRE, žrtve su bile informisane o svojim pravima i položaju u sudskom postupku i ostvarile besplatnu pravnu pomoć, kao i stručnu podršku u svim sudskim postupcima.

Samo u jednom sudskom postupku žrtvu je zastupao advokat koga je sama angažovala na dva suđenja, čije je zastupanje ocenjeno kao neprofesionalno i štetno po njene interese, što ukazuje na važnost ovog aspekta zaštite žrtava. Zabeleženo je da je punomoćnik imao distanciran odnos prema žrtvi, negativno komentarisao njeno promiskuitetno ponašanje, da je na sudu izjavio da „klijentkinja laže“, navodio da mu je poznato da se i dalje bavi prostitucijom i da je lično video kako „radi“ na određenoj lokaciji, da bi na kraju i otkazao punomoćje na samom suđenju i ostavio žrtvu bez ikakve pravne pomoći.³

U jednom slučaju suđenju su prisustvovali predstavnici OEBS-a, kao i Udruženja Atina. Svi ovi podaci ukazuju da su podrška i informisanje žrtve u potpunosti prepušteni nevladinim organizacijama i da u celosti zavise od trenutnog kapaciteta i sredstava organizacija. Kako je zabeležen podatak da jedna žrtva ni u policiji ni od strane Službe za koordinaciju zaštite žrtava trgovine ljudima nije dobila ni obaveštenje o nevladinim organizacijama koje pružaju podršku i pomoć žrtvama, očigledno je da je još jedna prepreka na ovom planu nedovoljna saradnja i koordinacija između državnih institucija i udruženja koja pružaju usluge žrtvama.

Obaveza suda i državnih organa koji učestvuju u krivičnom postupku je da učesnike koji bi iz neznanja mogli da propuste neku radnju ili da zbog toga ne koriste svoja prava, pouči o pravima koja im po zakonu pripadaju (član 15. Zakonika o krivičnom postupku). Imajući u vidu da Ustav jamči pravo na pravnu pomoć u slučajevima određenim zakonom, jasno je da dok se ne usvoji zakon o besplatnoj pravnoj pomoći, kao i odredbe kojima bi se posebno uredio i unapredio položaj posebno osetljivih žrtava u sudskom postupku, žrtva neće imati mogućnosti da ostvari pravo na pravovremeno informisanje i besplatnu pravnu pomoć i zastupanje u krivičnom postupku bez učešća nevladinih organizacija.

³ Kroz kasniji kontakt sa žrtvom konsultantkinje ASTRE su došle do saznanja da je advokat žrtvi bio nametnut i angažovan od strane osoba koje su u ovom slučaju optužene za trgovinu ljudima.

2.3. Sigurnost i zaštita žrtve

Uprkos postojanju obaveze da se žrtvama trgovine ljudima obezbedi sistem mera za njihovu bezbednost, sigurnost i zaštitu (član 6. Palermo protokola i član 12. Konvencije Saveta Evrope o borbi protiv trgovine ljudima), u praćenim sudskim postupcima uglavnom nije bilo posebnih mera za bezbednost žrtve, a posebno zabrinjava činjenica da reakcija suda i tužilaštva nije bila adekvatna u slučajevima kada je sigurnost žrtve bila ugrožena. Bezbednost žrtve mogu ugroziti ne samo okrivljeni, već i ostali učesnici u postupku, a najčešće je u pitanju neko od članova porodice ili prijatelji okrivljenog.

Iz analize podataka iz upitnika koji se odnose na reakciju žrtve na prisustvo okrivljenih, jasno je da se žrtva oseća najbezbednije kada su okrivljeni u pritvoru. U većini slučajeva okrivljeni su se tokom postupka nalazili u pritvoru, a odluke o produženju pritvora su razmatrane. Statistička obrada podataka iz upitnika o praćenju suđenja pokazuje da su od pet sudskih postupaka, u tri postupka svi optuženi bili u pritvoru celim tokom praćenja postupka. U jednom postupku su pušteni u toku suđenja, a u jednom je samo jedan od tri optužena bio u pritvoru.

Posebno se mora izdvojiti slučaj koji govori o drastičnoj reakciji žrtve kojoj je pozlilo kada je sudsko veće na glavnom pretresu donelo odluku da se okrivljeni pusti iz pritvora, iako mu je istovremeno određena mera zabrane prilaska oštećenom na 100 metara. Ovo je ujedno i jedini zabeležen slučaj da je sud primenio odredbe člana 136. stav 2. Zakonika o krivičnom postupku, koje propisuju mere koje se mogu okrivljenom izreći uz zabranu napuštanja stana ili mesta boravišta, ali i kao samostalne mere. Ove mere, koje obuhvataju i zabranu posećivanja određenih mesta ili sastajanje sa određenim licima ili prilaženje određenim licima, mogu se odrediti kao samostalne mere u postupku, ako su potrebne u cilju zaštite oštećenog ili svedoka ili iz drugih zakonom predviđenih razloga (stav 11 člana 136.) One svakako predstavljaju jedan od načina da se oštećena lica u postupku dodatno zaštite, a u slučaju njihovog kršenja okrivljenom se može odrediti pritvor.

Na pasivan odnos suda i tužilaštva prema zaštiti sigurnosti žrtve ukazuje i slučaj kada je rođak okrivljenog ispred sudnice pretio oštećenom i vršio pritisak na nju da promeni iskaz. Sudinica nije preduzela nikakve mere po prijemu tog obaveštenja, a tužilaštvo je uputilo predstavnike ASTRE da podnesu krivičnu prijavu. Nakon podnete prijave i intervencije, policije pretnje se nisu ponovile. U istom predmetu, na sledećem pretresu prijatelji okrivljenog su prilikom izlaska iz suda pokušali da se fizički razračunaju sa partnerom oštećene. Pozvano je obezbeđenje suda, a incident je prijavljen nadležnom tužilaštvu i policiji, koja će ubuduće prisustvovati ročištima svaki put kada žrtva bude dolazila. U ovom predmetu konstantno se vrši pritisak na oštećenu, kao i na njenu porodicu, pa je zabeleženo da je majka žrtve već ranije promenila iskaz, sestri žrtve je nuđen novac kako bi je ubedila da promeni svoj iskaz, a oštećenom je takođe nuđen novac i upućivane su joj pretnje.

U slučajevima kada se oštećenom licu u postupku upućuju pretnje ili se vrši zastrašivanje neposredno pred pretres ili nakon pretresa, u zgradi suda i ispred sudnice, reakcija suda ili tužilaštva je više nego pasivna. U slučajevima kada ima osnova da reaguje, tužilaštvo upućuje samu žrtvu da, uz pomoć nevladinih organizacija, podnese prijavu policiji ili tužilaštvu. Često i veličina sudnice utiče na osećaj bezbednosti žrtve, pa je u jednom slučaju zabeleženo da je okrivljeni sedeo jako blizu žrtve zbog čega se ona osećala uplašeno i uznemireno.

Odredbe Zakonika o krivičnom postupku obavezuju sud da ugled stranaka i drugih učesnika postupka zaštititi od uvrede, pretnje i svakog drugog napada (član 298). Ova obaveza je posebno propisana i za svedoke i oštećene. U slučaju nasilja ili ozbiljne pretnje pred sudom, sud će obavestiti javnog tužioca radi preduzimanja krivičnog gonjenja, a na predlog istražnog sudije

ili predsednika veća, predsednik suda ili javni tužilac može zahtevati da organi unutrašnjih poslova preduzmu posebne mere zaštite svedoka i oštećenog (član 109.). Ove odredbe, kao i odredbe o zaštićenim svedocima, retko se primenjuju u praksi.

2.4. Saslušanje žrtve

Citirane odredbe Palermo protokola i Konvencije SE koje se odnose na zaštitu prava žrtava trgovine ljudima, ostvarivanje njihovih prava u postupku i zaštitu bezbednosti, posebno moraju doći do izražaja tokom saslušanja žrtve. Uprkos činjenici da procesni zakon sadrži odredbe koje bi u punoj primeni mogle značajno da poboljšaju položaj žrtve prilikom saslušanja, njihova primena je skoro minimalna.

Pored nedosledne primene postojećih zakonskih normi, osnovni nedostatak u dosadašnjoj praksi predstavlja činjenica da Zakonik o krivičnom postupku koji je u primeni ne sadrži odredbe o saslušanju oštećenih kojima bi se propisivala obaveza saslušanja sa posebnom pažnjom, kao ni mogućnost priznavanja statusa osetljivog svedoka, koji svakako pripada žrtvama trgovine ljudima. Zakon propisuje da se okrivljeni sasluša sa pristojnošću i uz puno poštovanje njegove ličnosti, ali slične odredbe ne postoje za oštećenog, osim odredbi člana 102. stav 4. koje se odnose na ispitivanje maloletnog lica, naročito ako je oštećeno krivičnim delom.

Podaci dobijeni iz upitnika sa praćenih suđenja ukazuju da nadležni sudovi ili tužilaštva ne preduzimaju odgovarajuće aktivnosti radi zaštite prava i interesa žrtve prilikom saslušanja. U svim slučajevima kada je žrtva bila prisutna, uvek je saslušavana u prisustvu okrivljenih (u četiri slučaja), dok je u dva slučaja žrtva saslušavana u prisustvu javnosti. Strah žrtve ima uticaj ne samo na nju samu/njega samog, već i na verodostojnost iskaza pa je zaštita bezbednosti i sigurnosti žrtve prilikom prisustva suđenju i davanja iskaza u opštem interesu, o čemu govori podatak da je u jednom slučaju žrtva promenila iskaz i ne tereti okrivljene.

Praćeni slučajevi u kojima je žrtva saslušana u prisustvu okrivljenih, jasno ukazuju da je bilo mesta primeni zakonskih odredbi koje bi sprečile dodatnu viktimizaciju i stres kod žrtve. Zakon pruža mogućnost da se optuženi privremeno udalji iz sudnice ako svedok odbija da daje iskaz u njegovom prisustvu ili ako okolnosti ukazuju da u njegovom prisustvu neće govoriti istinu (član 324.). Nedostatak ove odredbe je mogućnost koja se daje okrivljenom da po povratku u sudnicu postavlja pitanja oštećenom licu, kao i mogućnost suočenja. Takođe, postoji mogućnost da se zapisnici o iskazima svedoka mogu po odluci veća pročitati ako je njihov dolazak pred sud nemoguć ili znatno otežan zbog starosti, bolesti ili drugih važnih uzroka (član 337. stav 1. tačka 1.), kao i mogućnost da se na glavnom pretresu, pored čitanja zapisnika, reprodukuje i snimak saslušanja, odnosno ispitivanja (član 338.), ili da se primene odredbe o zaštićenim svedocima.

Očigledno je da sudije ne koriste postojeće mere za saslušanje žrtava bez prisustva okrivljenih, uprkos drastičnim posledicama po psihofizičko stanje žrtve. U jednom slučaju, oštećena je sudu postavila zahtev da optuženi ne budu prisutni prilikom njenog saslušanja, navodeći da ne oseća bezbedno u njihovom prisustvu, ali je sud odbio da primeni gore navedene odredbe, pa je umesto toga doneo odluku o isključenju javnosti prilikom saslušanja.

Posebno zabrinjava činjenica da se još uvek beleže primeri suočavanja žrtve trgovine ljudima sa okrivljenima na suđenju. Postojeće zakonske odredbe koje su u primeni, ne predviđaju zabranu suočenja posebno osetljivih svedoka bez njihove saglasnosti, pa su žrtve dovedene u situaciju da na samom suđenju, u skladu sa odredbama člana 91. zakona, stoje nasuprot okrivljenom i gledaju ga u oči, kojom prilikom se od njih očekuje da ponove delove iskaza. Suočenje je

zabeleženo u jednom slučaju, a žrtvi je tokom suočenja sa okrivljenim pozlilo, izvedena je iz sudnice i intervenisala je hitna medicinska pomoć.

Sud retko interveniše tokom ispitivanja žrtve u slučajevima kada publika dobacuje žrtvi, preti, podsmeva se ili kada se radi o postavljanju pitanja koja sudsko veće može zabraniti jer su nepotrebna ili se ne odnose na postupak. Podaci iz izveštaja sa praćenih suđenja ukazuju da sudije sporadično reaguju pri ispitivanju žrtve i zabranjuju određena pitanja, po sopstvenoj inicijativi ili po zahtevu tužilaštva, dok su u većini slučajeva nezainterosovani. Odnos sudije prema žrtvama ocenjen je kao korektan samo u četvrtini slučajeva. U jednom slučaju je zabeležen izuzetno pozitivan i senzibilisan odnos sudije, koja je žrtvi kojoj je pozlilo obezbedila šećer i vodu i pokušavala da je umiri. Takođe je u samo u jednom slučaju zabeležen izrazito negativan odnos sudije koji žrtvu nipodaštava, tretira bez poštovanja, a njegovo postupanje ocenjeno je kao „drsko i bezobzirno“, zbog čega se žrtva loše osećala i više puta se zaplakala. Slično su ocenjene i aktivnosti i uloga tužilaštva, u većem broju slučajeva kao „korektne ali nedovoljno aktivne“, dok su u manjem broju slučajeva ocenjene kao aktivne i usmerene na zaštitu prava žrtve.

Izjave i komentari postupajućih sudija i advokata odbrane koji nisu ušli u sudski zapisnik

Sudija predsedavajući veća, na odgovor optuženog da je žrtva bila u sobi sa rešetkama, ali da soba nije bila zaključana, je rekao: „Da ti pomognem, pretpostavljam da su vrata bila malo spala sa šarki, pa nisu mogla ni da se zatvore kako treba?“

(Viši sud u Pančevu)

Sudija predsedavajući veća je pozvao žrtvu-oštećenu da priđe i povikao na nju: „Ti moraš da se pojaviš sledeći put, jel me čuješ? Svi mi čekamo da se ti pojaviš, a ti nikako da dođeš. Jesi li ti svesna da si ti kriva što su ovi ljudi toliko dugo u pritvoru? Znači prošli su meseci da su oni u pritvoru, a ti si kriva za to. Dođeš lepo sledeći put i završiš sa tim svedočenjem, pa da znamo šta da radimo sa njima.“

(Viši sud u Pančevu)

Punomoćnik oštećene u postupku (plaćen od strane optuženih) je tokom trajanja ročišta otkazao punomoćje svojoj klijentkinji jer je izjavila da je izjava koju je dala advokatu data pod prinudom i rekao: „Sudija, ja želim da otkážem punomoćje jer moja klijentkinja laže i da ja jednostavno više ne mogu da je zastupam pod takvim uslovima. Evo ja prilažem sudu njenu spornu izjavu i želeo bih da napustim sudnicu“, što je i učinio ne sačekavši odobrenje sudije.

(Viši sud u Pančevu)

Sudija predsedavajući veća je više puta oštećenoj postavio sugerišuce pitanje, konkretno da li je optuženom rekla da je punoletna? Oštećena je više puta rekla da je ona optuženom dala svoju ličnu kartu i da je on mogao da to vidi, kao i da mu je rekla koje je godište, a sudija je više puta ponavljao: „Ali da li si ti rekla da si punoletna i time ga dovela u zabludu?“

(Viši sud u Novom Pazaru)

U kontekstu tvrdnje advokata odbrane da žrtva laže da je bila silovana i da je izvršila abortus nakon toga, sudija predsedavajući veća je tražio od žrtve-oštećene da opiše kako je izgledala medicinska sestra u ordinaciji u kojoj je abortus izvršen, a onda je dodao da samo proverava da li je to bila možda njegova zapisničarka, koja živi u istom kraju u kome se ordinacija nalazi.

(Viši sud u Novom Pazaru)

Branilac okrivljenih je povodom prisustva ASTRE na ročištu prokomentarisao sudiji da su nevladine organizacije „masonske lože koje stipendiraju studente“ i da je upitno njihovo prisustvo na suđenjima.

(Viši sud u Beogradu)

U toku saslušanja svedoka/oštećenih advokat odbrane je postavljao sledeća pitanja:

„Kako izgleda ta vaša go go igra?“ (svedokinja/oštećena odgovara da je to igranje u sortsu i majici). Advokat komentariše da sobzirom na njegove godine i iskustvo, zna on vrlo dobro sta je ta njena go go igra.

„Kazete da imate probleme sa kičmom i da zato niste mogli da konobarišete, a možete da igrate go go.“

Kada se oštećena u toku suđenja onesvestila, advokat odbrane je tražio da se u zapisnik unese da se nije onesvestila zbog suočavanja sa okrivljenim, nego zbog trudnoće. Sudija to nije dozvolio, jer je bilo očigledno da se oštećena potresla zbog okrivljenog koji joj je postavljao pitanja.

(Viši sud u Novom Sadu)

Advokatica odbrane pita oštećenu:

„Kažete da vam je držao jastuk na licu dok vas je silovao, kako se onda niste ugušili?“

„Kažete da vam je prišao, da je bio nag i da vas je silovao, a ležali ste okrenuti prema zidu, kako ste znali da je bio nag ako ga niste videli?“

Predsedavajući veća nije dopustio ova pitanja.

(Viši sud u Zrenjaninu)

Uloga advokata odbrane prilikom saslušanja žrtve najčešće je usmerena na diskreditovanje ili omalovažavanje žrtve pri postavljanju pitanja, koja se često odnose na prethodni život, izvore zarade, pitanja „zašto nisu prijavile okrivljenog ranije“, „da li su znale da je prostitucija zabranjena“ i slično, ali su neka od ovih pitanja zabranjena intervencijom sudije. Advokati koje je ASTRA angažovala radi zastupanja žrtve imali su značajnu ulogu u zaštiti žrtve prilikom davanja iskaza i njihova uloga je ocenjena kao dobra, aktivna i zaštitnička, uz iznošenje predloga da se žrtva ne sasluša u prisustvu okrivljenih. U jedinom parničnom predmetu koji je praćen, punomoćnik žrtve je sudu izneo zahtev da se ona ne sasluša u postupku.

O značaju pravilnog regulisanja ovog aspekta položaja žrtava trgovine ljudima u sudskom postupku govore podaci o reakcijama žrtava prilikom saslušanja. U svim slučajevima kada je bila prisutna i saslušavana, zabeleženo je da se žrtva osećala uplašeno, inhibirano, zastrašeno (malo govore, plaču, zbunjene su, nervozne), dok je u dva slučaja žrtvama ozbiljno pozlilo, a u jednom je žrtva napustila sudnicu pre kraja suđenja.

2.5. Naknada štete

Pravo na odštetu žrtvama trgovine ljudima predstavlja jedno od značajnih pitanja u cilju ostvarivanja pune zaštite žrtava ovog krivičnog dela. Iako je ovo pitanje uključeno u minimum standarda zaštite (član 6. Palermo protokola i član 15. Konvencije Saveta Evrope o borbi protiv trgovine ljudima) i regulisano domaćim zakonima, pravosudna praksa u ovoj oblasti skoro i da ne postoji.

Od svih praćenih suđenja, samo jedan sudski postupak se odnosi na ostvarivanje naknade štete u parničnom postupku, koji je žrtva pokrenula nakon okončanog krivičnog postupka u kome je upućena na parnicu. U svim praćenim slučajevima sud je u krivičnom postupku žrtvu uputio

na parnicu radi ostvarivanja imovinsko pravnog zahteva i nije odlučivao o istom. Imovinsko pravni zahtev je žrtva preko punomoćnika istakla u svim postupcima, a ni u jednom slučaju nije postavljen zahtev da se u celosti ili delimično odluči o odšteti u krivičnoj presudi.

Zakonik o krivičnom postupku predviđa da će se imovinsko pravni zahtev koji je nastao usled izvršenja krivičnog dela raspraviti na predlog ovlašćenih lica u krivičnom postupku samo ako se time ne bi znatno odugovlačio ovaj postupak (član 201.) Zakonom je data mogućnost sudu da u presudi kojom okrivljenog oglašava krivim može ovlašćenom licu dosuditi imovinsko-pravni zahtev u celini ili delimično, osim ako podaci krivičnog postupka ne pružaju pouzdan osnov ni za potpuno ni za delimično presuđenje (član 206.).

U praksi se skoro nikada o imovinsko-pravnom zahtevu ne odlučuje u krivičnom postupku, što je verovatno uticalo na punomoćnike oštećenih da tako nešto i ne zahtevaju tokom suđenja. Činjenica je da bi se praksa mogla izmeniti kada bi bilo više zahteva za delimično dosuđenje odštete žrtvama, a posebno imajući u vidu da se tokom krivičnog postupka obavlja veštačenje žrtve, te da nalazi i mišljenja veštaka sadrže dovoljno podataka o nastaloj nematerijalnoj šteti i štetnim posledicama koji bi mogli da posluže kao osnov za delimično dosuđivanje naknade, bez posebnog odugovlačenja krivičnog postupka. Na ovaj način bi se žrtvama omogućilo da pravovremeno ostvare makar deo naknade, te da za ostatak nastale štete imaju mogućnost da pokrenu i vode parnične postupke, koji su u praksi prilično skupi (sudske takse, troškovi veštačenja) i dugotrajni. Poseban problem predstavlja i naplata dosuđene štete od samim izvršilaca, pa se osnivanje posebnog fonda za obeštećenje mora razmotriti kao primarno pitanje za ostvarivanje ovog prava žrtava trgovine ljudima.

IV Analiza sudskih presuda

1. Opšti podaci

U drugom delu analize pravosudne prakse, analizirano je 15 sudskih odluka donetih u krivičnim postupcima u predmetu trgovine ljudima, od čega deset sudskih presuda donetih u prvom stepenu i pet drugostepenih presuda donetih u žalbenom postupku. Imajući u vidu da u praksi nema puno postupaka za krivično delo trgovine ljudima, obuhvaćen je period od 2005 – 2011. godine, kako bi broj analiziranih presuda predstavljao reprezentativan uzorak za analizu. U navedenom broju presuda, obuhvaćeno je ukupno 50 optuženih lica i 16 oštećenih u svim sudskim postupcima.

Dužina trajanja postupaka analizirana je u odnosu na vremenski period od podizanja optužnice do donošenja presude. Prema navedenom kriterijumu, maksimalna dužina trajanja sudskog procesa iznosila je 6,5 godina, dok je prosečno trajanje sudskog postupka dve godine. Od ukupno 10 sudskih postupaka, samo je četiri okončano za manje od godinu dana. Ovi podaci ukazuju na to da je dužina sudskih postupaka i dalje na granici kriterijuma za suđenje u razumnom roku, što je i inače problem domaćeg pravosuđa u svim oblastima sudske zaštite.

Statistička analiza obrađenih presuda pokazuje da je najveći broj lica optužen za krivično delo trgovine ljudima (46%), kao i za isto krivično delo u pomaganju (10%). Ostatak čine optuženja za krivično delo trgovine ljudima zajedno sa drugim krivičnim delima, kao i krivična dela kao što su silovanje, posredovanje u vršenju prostitucije i slična krivična dela koja se javljaju povezano u ovoj oblasti.

Od ukupnog broja od 50 okrivljenih, osuđujuća presuda je doneta u 96% slučajeva. Što se tiče dužine kazni, u šest slučajeva izrečene su uslovne osude, na kaznu zatvora do dve godine

osuđeno je 11 okrivljenih, 24 okrivljena (48%) osuđena su na kaznu od 2-5 godina zatvora, dok je sedam lica (14%) osuđeno na kaznu zatvora dužu od pet godina. Najveća izrečena zatvorska kazna je 8 godina. Prosečna izrečena kazna za delo trgovine ljudima 3,85 godina.

Žrtve trgovine ljudima koje su imale status oštećenih lica u analiziranim presudama u skoro svim slučajevima su ženskog pola (konkretno, 15 žena i jedan muškarac) i osim dve, sve su bile državljanke Republike Srbije. U pogledu godina starosti, značajan je podatak da veliki procenat žrtava čine maloletna lica (56%). Devet oštećenih je u trenutku eksploatacije bilo maloletno, dok je petoro imalo 18 ili više godina. Najmlađa oštećena imala je 15, a najstarija 25 godina. Žrtve su najčešće bile izložene seksualnoj eksploataciji. Kako se u presudama u nekim slučajevima navode i izveštaji i anamneze organa starateljstva ili veštaka, u pet slučajeva je navedeno da su oštećene odrasle u nepovoljnim socijalnim uslovima, porodičnim ili ekonomskim prilikama.

Na osnovu opštih podataka i statističke analize presuda, analiza će se u ovom delu baviti aspektima položaja i prava žrtve u sudskom postupku, i to posebno saslušanjem žrtve i pravom na naknadu štete, kao i specifičnostima kaznene politike. Kako rezultati analize praćenih sudskih postupaka i sudskih presuda ukazuju na identične probleme u praksi, ovi aspekti su izdvojeni kako bi se izbeglo ponavljanje, a istovremeno iskoristili podaci kojih ima više u sudskim odlukama, kao što su odluke o vrsti i visini izrečenih kazni.

2. Položaj i prava žrtve

2.1. Saslušanje

Analiza položaja žrtava trgovine ljudima u sudskom postupku, posebno tokom davanja iskaza u krivičnom postupku, na osnovu analiziranih sudskih presuda ukazuje na slične rezultate i probleme u praksi koji su izneti u prethodnom poglavlju. Imajući u vidu ove sličnosti, ovde neće biti ponavljane zakonske odredbe o saslušanju žrtve u sudskom postupku.

Zaključak koji se može izvesti je gotovo identičan: pored nedosledne primene postojećih zakonskih normi, kao osnovni nedostatak javlja se i nepostojanje odredbi u Zakoniku o krivičnom postupku kojima bi se propisavala obaveza saslušanja sa posebnom pažnjom, kao i mogućnost priznavanja statusa posebno osetljivog svedoka, koji svakako pripada žrtvama trgovine ljudima. U većini slučajeva koji su predmet analiziranih sudskih presuda, žrtve trgovine ljudima su saslušavane na pretresima u prisustvu okrivljenih, a zabeležen je i jedan slučaj u kome je na glavnom pretresu izvršeno suočenje žrtve kao oštećene u postupku sa čak tri okrivljena.

Iz analiziranih presuda mogu se izdvojiti četiri upečatljiva primera u kojima je sud na različite načine pristupao ovom problemu i donekle napravio pomak u zaštiti prava i sigurnosti žrtve prilikom saslušanja u sudskom postupku. Ovi primeri pokazuju da je, ukoliko postoji volja i razumevanje na strani suda ili tužilaštva, i uz primenu postojećih zakonskih odredbi, moguće u određenoj meri unaprediti položaj žrtve u krivičnom postupku. Sve to dodatno ukazuje na potrebu posebnog zakonskog regulisanja položaja osetljivih žrtava u krivičnom postupku (što je i nedavno učinjeno usvajanjem novog Zakonika o krivičnom postupku), doslednije primene postojećih odredbi, kao i na potrebu dodatne edukacije pravosudnih organa u cilju razumevanja položaja žrtava trgovine ljudima, kako bi se sudska praksa ujednačila, a prava žrtava zaštitila na sveobuhvatan i efikasan način. Zakonske mogućnosti koje pružaju odredbe procesnog zakona koji je u primeni navedene su u poglavlju 2.4. u okviru analize upitnika sa praćenih suđenja, a izdvojeni primeri, iako su pokazatelji dobre prakse, skreću pažnju na činjenicu da položaj i sigurnost žrtve u postupku često zavise od „dobre volje” sudskog veća.

Primer 1: Saslušanje oštećene koje je započeto na glavnom pretresu pred sudom prekinuto je, jer joj je pozlilo tokom davanja iskaza, nakon čega je sudinica donela odluku da se, uz saglasnost stranaka u postupku, pročita iskaz oštećene dat tokom istražnog postupka. Loše psihofizičko stanje oštećene je po oceni suda predstavljalo važan razlog za primenu odredbi člana 337. stav 1. tačka 1 Zakonika o krivičnom postupku (sadržina zakonske odredbe: zapisnici o iskazima svedoka mogu po odluci veća pročitati ako je njihov dolazak pred sud nemoguć ili znatno otežan zbog starosti, bolesti ili drugih važnih uzroka).

Primer 2: Oštećena koja je u vreme izvršenja krivičnog dela bila maloletna, tokom pretresa saslušavana je na osnovu člana 324. Zakonika o krivičnom postupku, na predlog tužilaštva i veštaka. Tokom njenog saslušanja okrivljeni je bio privremeno udaljen iz sudnice, a po povratku u zasedanje bio upoznat sa njenim iskazom i omogućeno mu je da postavlja pitanja i iznese primedbe na iskaz (sadržina zakonske odredbe: optuženi se može privremeno udaljiti iz sudnice ako svedok odbija da daje iskaz u njegovom prisustvu ili ako okolnosti ukazuju da u njegovom prisustvu neće govoriti istinu).

Primer 3: Kako su oštećene saslušane pred istražnim sudijom Posebnog odeljenja Okružnog suda (kom prilikom je izvršeno i suočenje), o čemu je sačinjen zapisnik i izvršeno audio-video snimanje saslušanja i suočenja (jedna oštećena je plakala prilikom toga), na glavnom pretresu sud je na saglasan predlog stranaka pregledao video zapis saslušanja i pročitao zapisnik (sadržina zakonske odredbe iz člana 338: u slučajevima iz člana 321, 332. i 337. ovog zakonika, kao i u drugim slučajevima kad je to potrebno, veće može odlučiti da se na glavnom pretresu, pored čitanja zapisnika, reprodukuje i snimak saslušanja, odnosno ispitivanja).

Primer 4. U toku postupka, a na zahtev suda, neuropsihijatri i psiholog izjasnili su se da zbog psihičkog stanja oštećena ne može biti saslušavana pred sudom jer bi svako podsećanje na kritični događaj i suočavanje sa onim što joj se dogodilo moglo dovesti do pogoršanja psihičkog stanja, Nakon dužeg lečenja, oni su dali saglasnost da se oštećena sasluša, ali pred sudom u drugom gradu, što je i učinjeno.

Analiza sudskih odluka ukazuje i na druge primere aktivnije uloge suda u zaštiti prava žrtve u postupku. Tako je u jednom slučaju zabeleženo da sud nije prihvatio promenu iskaza oštećene kojim ne tereti optuženog, jer je bilo očigledno da se ona plaši optuženog (konstatovano je i da je oštećena neposredno pre svedočenja dobijala preteće telefonske pozive). U drugom slučaju je odbijen zahtev odbrane da se „utvrdi moralna ličnost oštećene” i da se u tom cilju saslušaju svedoci iz drugog sudskog postupka u kome je žrtva bila okrivljena za izvršenje krivičnog dela.

2.2. Naknada štete

Analiza sudskih presuda ukazuje da je u svim krivičnim postupcima žrtva kao oštećena upućena na parnični postupak radi ostvarivanja imovinsko pravnog zahteva, te da sud nije odlučivao o istom u samom krivičnom postupku. Imovinsko pravni zahtev je žrtva preko punomoćnika istakla u svim postupcima, osim u jednom, a ni u jednom slučaju nije postavljen zahtev da se u celosti ili delimično odluči o odšteti u krivičnoj presudi.

Zakonik o krivičnom postupku predviđa da će se imovinsko pravni zahtev koji je nastao usled izvršenja krivičnog dela raspraviti na predlog ovlašćenih lica u krivičnom postupku samo ako se time ne bi znatno odugovlačio ovaj postupak (član 201.) Zakonom je data mogućnost sudu da u presudi kojom okrivljenog oglašava krivim može ovlašćenom licu dosuditi imovinsko pravni zahtev u celini ili delimično, osim ako podaci krivičnog postupka ne pružaju pouzdan osnov ni za potpuno ni za delimično presuđenje (član 206.). U svim obrađenim presudama tokom krivičnog

postupka obavljano je veštačenje žrtve, a nalazi i mišljenja sudskih veštaka sadrže dovoljno podataka o nastaloj nematerijalnoj šteti i štetnim posledicama koji bi mogli da posluže kao osnov za delimično dosuđivanje naknade, bez posebnog odugovlačenja krivičnog postupka.

Iz nalaza i mišljenja sudskih veštaka, koja su navedena u presudama, može se uočiti da su nalazi vrlo detaljni, te da su utvrđene brojne štetne posledice kod žrtava koje su nastale usled izvršenja krivičnog dela. U trećini slučajeva kod oštećenih je konstatovano postojanje posttraumatskog stresnog poremećaja (PTSP), koji u ozbiljnoj formi dovodi do umanjena opšte životne aktivnosti. Imajući u vidu da se veštačenja inače obavljaju, postupak se ne bi znatno prolongirao ako bi se veštačenje proširilo i na druge vidove nematerijalne štete, kao što su pretrpeljni strah, fizički bolovi i slično. Ovakav nalaz bi svakako predstavljao dovoljan osnov za delimično dosuđenje naknade štete u krivičnom postupku.

Bez korenitih promena u pristupu ovom problemu u praksi, kao i bez postojanja posebnog fonda za obeštećenje koji bi žrtvama dao mogućnost da se naplate od države, žrtvama je i dalje jedina mogućnost da ovo pravo ostvare pokretanje parničnih postupaka, koji su u praksi prilično skupi (sudske takse, troškovi veštačenja) i dugotrajni.

3. Kaznena politika

Podaci dobijeni statističkom obradom sudskih presuda pokazuju da je od ukupnog broja okrivljenih (50), osuđujuća presuda doneta u svim, osim u dva slučaja. U prvom slučaju oslobađajuća presuda je doneta zbog promene iskaza oštećene. U drugom slučaju je izrečena vaspitna mera upućivanja u vaspitno popravni dom, imajući u vidu da je okrivljena bila maloletna u vreme izvršenja krivičnog dela, a u vreme izricanja presude imala je status mlađeg punoletnog lica.

U šest slučajeva izrečene su uslovne osude, na kaznu zatvora do dve godine osuđeno je 11 okrivljenih, 24 okrivljena (48%) osuđena su na kaznu od 2-5 godina zatvora, dok je sedam lica (14%) osuđeno na kaznu zatvora dužu od pet godina. Najveća izrečena zatvorska kazna je 8 godina. S obzirom na to da je prosečna izrečena kazna za delo trgovine ljudima 3,85 godina, dok zakonski minimum iznosi 3 godine, može se zaključiti da naše pravosuđe izriče niske kazne zatvora koje su blizu zakonskog minimuma; dok je postojala mogućnost izricanja kazne ispod zakonskog minimuma⁴ neretko je korišćena i ta mogućnost. Pri tome se mora uzeti u obzir da je u određenom broju postupaka sud primenjivao zakon koji je važio u vreme izvršenja krivičnog dela, jer je povoljniji za izvršioca i predviđa niži zakonski minimum u odnosu na izmenjene odredbe novog Krivičnog zakonika.

Prema odredbama Krivičnog zakonika, sud odmerava kaznu u u granicama koje su zakonom propisane za to delo, uzimajući u obzir otežavajuće i olakšavajuće okolnosti, a naročito stepen krivice, pobude, jačinu ugrožavanja dobra, okolnosti, raniji život učinioca, lične prilike, držanje posle učinjenog dela, a naročito odnos prema žrtvi i druge okolnosti koje se odnose na ličnost učinioca (član 54.). Mogućnost ublažavanja kazne ispod granice propisane zakonom ili izricanje blaže kazne ako postoje naročito olakšavajuće okolnosti (član 56.) je izmenama Krivičnog zakonika iz avgusta 2009. godine isključena za krivično delo trgovine ljudima, ali pošto su neke od analiziranih presuda donete pre ovih zakonskih izmena, mogu se uočiti primeri kada je sud izricao kazne ispod zakonskog minimuma.

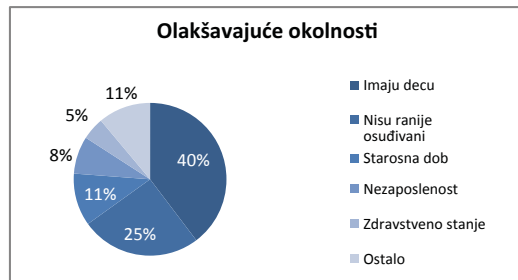
U dva slučaja sud je okrivljenima izrekao zatvorske kazne ispod zakonom predviđenog minimuma, nalazeći da postoje posebno olakšavajuće okolnosti. U prvom slučaju okolnosti su se odnosile na činjenicu da je okrivljena majka maloletne dece, te da je pomagala sudu u

⁴ Do usvajanja izmena i dopuna krivičnog zakonika iz avgusta 2009. godine.

rasvetljavanju krivičnog dela i sama bila prisiljavana na rad, dok je u drugom slučaju to činjenica da je okrivljeni otac maloletne dece i jedini hranilac porodice.

Kao olakšavajuća okolnost pri izricanju kazne najčešće je navođena činjenica da okrivljeni imaju maloletnu decu (25 slučajeva), zatim ranija neosuđivanost (16 puta). Starosna dob u vreme izvršenja krivičnog dela je olakšavajuća okolnost u sedam slučajeva. Nezaposlenost i zdravstveno stanje uzimani su u obzir pet, odnosno tri puta. Ostale okolnosti obuhvataju činjenicu da je u pitanju krivično delo kraćeg trajanja (3), smanjena računljivost prema nalazima neuropsihijatra (1), delimično priznanje (1), loše materijalne i lične prilike (1).

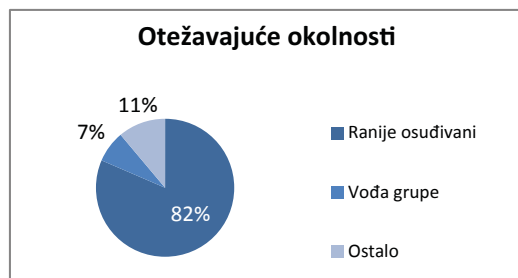
Grafikon broj 4: Olakšavajuće okolnosti

Posebno zabrinjava činjenica da je sud prilikom odmeravanja kazne uglavnom cenio okolnosti koje se tiču ličnih prilika učinioca, zanemarujući ostale okolnosti, pa se u polovini slučajeva, po automatizmu navodi da je u pitanju „oženjen, porodičan čovek/žena”, „otac/majka maloletne dece”, iako je to samo jedna od okolnosti koje sud može uzeti u obzir. Lista olakšavajućih i otežavajućih okolnosti koje zakon navodi je velika, a zakon je ne iscrpljuje, pa je sud u obavezi da sagleda celokupnu situaciju koja se odnosi na okrivljenog. Nažalost, u sudskoj praksi je ustaljeno da se kod olakšavajućih okolnosti uvek navode porodične prilike, čak i kada su takve okolnosti kontradiktorne sa samim krivičnim delom. Tako je u jednom slučaju kao olakšavajuća okolnost navedeno da je okrivljeni „otac četvoro maloletne dece i njihov jedini hranilac”, dok je kao otežavajuća okolnost navedena činjenica da je „bio osuđivan za krivično delo obljuba ili protivprirodni blud sa licem koje nije navršilo 14 godina”.

Kao otežavajuća okolnost u presudama se najviše navodi ranija osuđivanost i to kod 22 okrivljena lica. Ostale otežavajuće okolnosti koje se spominju su status vođe grupe, vršenje krivičnog dela u dužem vremenskom periodu, društvena opasnost izvršenog krivičnog dela i ispoljena sklonost ka ponašanju koje sankcioniše zakon.

Grafikon broj 5: Otežavajuće okolnosti

Interesantno je pomenuti da je samo u dva slučaja prilikom odmeravanja kazne sud uzeo u obzir i posebno obrazložio težinu i ozbiljnost krivičnog dela trgovine ljudima i posledice koje ovo

delo ima u pogledu narušavanja ljudskih prava koja su zaštićena međunarodnim dokumentima. Tako je u jednom slučaju navedeno da je sud, između ostalog, „našao da se radi o krivičnom delu kojim se vrši povreda dobara zaštićenih međunarodnim i humanitarnim pravom kao što su pravo na slobodu kretanja i odlučivanja, tj. o krivičnom delu trgovina ljudima”. U drugom slučaju, navodi se da je „sud imao u vidu da se radi o organizovanoj grupi koja je delovala na međunarodnom nivou”, te da je kao otežavajuću okolnost takođe „cenio društvenu opasnost dela, značaj zaštićenog dobra, kao i činjenicu da se radnjama krivičnog dela teško narušavaju i krše elementarna ljudska prava, povređuje dostojanstvo i integritet ličnosti, povređuje moral, te da su u borbu protiv ovakve vrste krivičnih dela uključene mnoge međunarodne organizacije preko UN, Saveta Evrope, koji u ovu borbu ulažu velike ljudske i materijalne resurse”.

V. Profil okrivljenih

Profil okrivljenih je pravljen na osnovu sledećih kvantitavnih podataka:

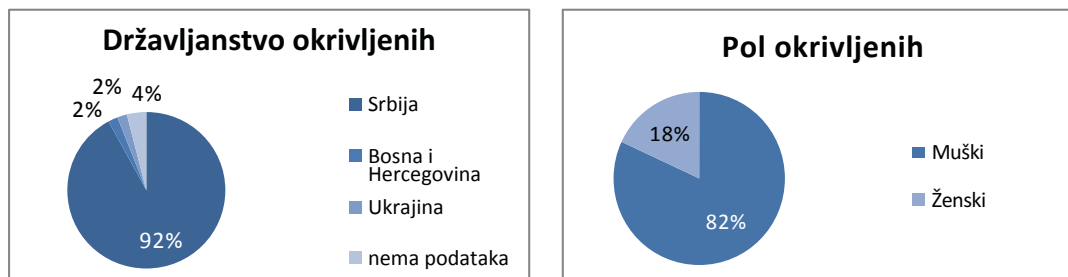
1. Pol, godine u trenutku izvršenja krivičnog dela, bračno stanje i državljanstvo
2. Step en stručne spre me, radni status
3. Ranija osuđivanost.

Analizom ličnih podataka okrivljenih dolazi se do zaključka da su u pitanju uglavnom državljani Srbije (46 optuženih su državljani Srbije, 1 državljanka Ukrajine i jedan državljanin Bosne i Hercegovine. Za dvoje okrivljenih nema podataka) i osobe muškog pola (82 %). Ukupno 18% optuženih bile su žene. U jednom slučaju optužena je označena kao organizatorka grupe.

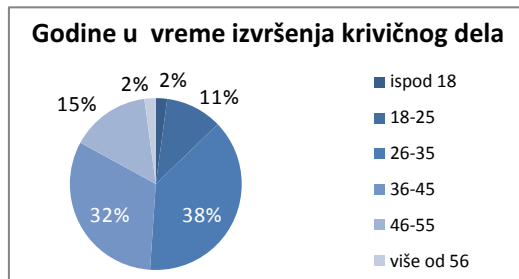
Osamnaestoro okrivljenih (36%) je u bračnoj zajednici i svi imaju decu, dok neoženjeni/neudati čine većinu (24, tj. 48%); njih devetoro imaju decu, a 15 nemaju. Petoro optuženih je razvedeno, a troje živi u vanbračnoj zajednici i imaju decu. Analiza je pokazala da čak 70% okrivljenih ima decu (njih 35), što je najčešće uzimano kao olakšavajuća okolnost prilikom izricanja presude.

Starosna struktura okrivljenih odnosi se na period izvršenja krivičnog dela. U trenutku izvršenja, najmlađi okrivljeni je imao 17, a najstariji 64 godine. Najveći broj okrivljenih (36%) pripada starosnoj grupi između 26 i 35 godina.

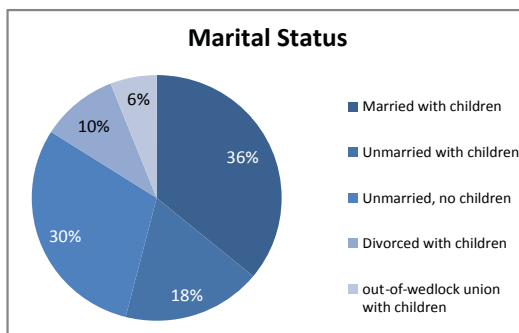
Grafikoni broj 6 i 7: Državljanstvo i pol okrivljenih

Grafikoni broj 8: Starost okrivljenih u trenutku izvršenja krivičnog dela

Grafikoni broj 9: Bračni status okrivljenih

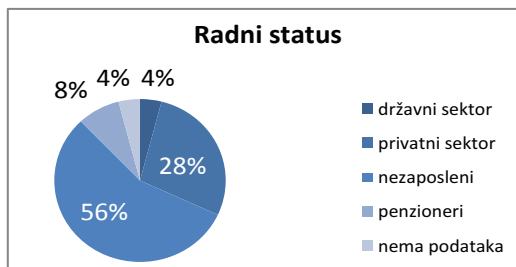
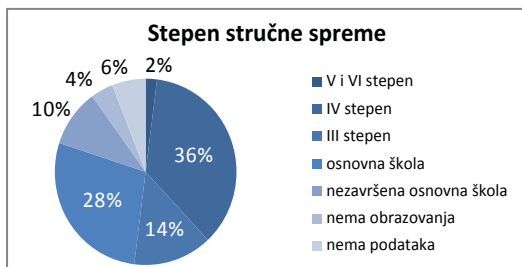

Što se tiče obrazovanja, najviše okrivljenih ima četvrti stepen stručne spreme (18 tj. 36%), njih sedam ima treći stepen (14%), 14 ih je završilo samo osnovnu školu (28%), petoro nije završilo osnovnu školu (10%), dok dve osobe nemaju nikakvu školu (4%). Samo jedan okrivljeni ima završen fakultet.

Analiza radnog statusa⁵ okrivljenih pokazala je da je najveći broj njih nezaposlen (56%). Zaposlenih u državnom sektoru je dvoje (jedan prosvetni radnik i jedan policajac), radnika u privatnom sektoru je 14 (28%, što obuhvata najviše zanatske i ugostiteljske poslove), a penzionera 4 (8%). Treba napomenuti i to da je činjenica da je okrivljeni nezaposlen takođe uzimano kao olakšavajuća okolnost pri izricanju kazne.

Sveukupno, analiza stručne spreme i radnog statusa okrivljenih pokazuje nizak stepen obrazovanja i nizak profil zanimanja kojima se bave. Okrivljeni se uglavnom bave nisko plaćenim poslovima, koji ne obezbeđuju viši društveni status.

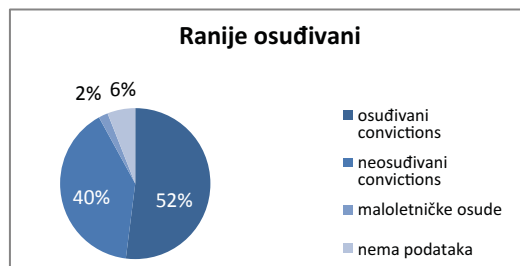
Grafikoni 10 i 11: Stepen stručne spreme i radni status okrivljenih

⁵ Podaci o radnom statusu su oni navedeni u presudi i odnose se na radni status u vreme suđenja.

Od ukupno 50 okrivljenih, njih 26 je bilo ranije osuđivano, 20 nema ranije osude, dok je jedan bio osuđivan kao maloletnik. Za troje okrivljenih nema podataka o prethodnoj osuđivanosti. Za one kojima je ovo prvo krivično delo, to je uzimano kao olakšavajuća okolnost pri izricanju presude.

Grafikon 12: Ranija osuđivanost

VI Zaključna razmatranja i preporuke

Nesporno je da je Republika Srbija preuzela međunarodne obaveze, a posebno ratifikacijom Konvencije Saveta Evrope o borbi protiv trgovine ljudima, da obezbedi adekvatan pravni okvir za zaštitu prava i poboljšanje položaja žrtava trgovine ljudima u sudskom postupku. Analiza pravosudne prakse ukazuje da se uprkos usklađivanju nacionalnog zakonodavstva sa međunarodnim standardima i brojnim naporima države i nevladinog sektora na ovom planu, stvarni položaj žrtava trgovine ljudima u sudskom postupku i dalje nije značajno popravio.

Osnovna prava žrtava, kao što su pravo na zaštitu privatnosti, pravo na pomoć, savetovanje i informisanje o pravima i besplatnu pravnu pomoć, pravo na sigurnost i naknadu štete i dalje se ne ostvaruju u obimu koji bi žrtvama ovog teškog krivičnog dela omogućio minimum zaštite i sprečio sekundarnu viktimizaciju tokom sudskih postupaka. Identitet žrtava u postupku i dalje nije zaštićen, a najveći deo pomoći, podrške i informacija koje dobijaju i dalje dolazi isključivo od strane nevladinih organizacija o kojima žrtve nisu uvek pravovremeno informisane. Besplatna pravna pomoć i zastupanje u postupcima prepušteno je nevladinim udruženjima, čije mogućnosti zavise od sredstava koje dobijaju u svojim projektima. Bez ove pomoći, žrtva je suočena sa teškim i dugotrajnim sudskim postupkom, kao i sa sudijama, tužiocima i advokatima odbrane koji nisu senzibilisani i dovoljno obavešteni o njihovom položaju, pa se može slobodno reći da je sekundarna viktimizacija skoro neizbežna.

Podaci iz analize ukazuju da se žrtve uglavnom saslušavaju u prisustvu okrivljenih, te da u pojedinim slučajevima i dalje vrši njihovo suočavanje na samom suđenju. Reakcije žrtava jasno govore o važnosti rešavanja ovog problema, naročito kada je u pitanju sigurnost žrtve pre i nakon suđenja, kao i na samom suđenju. U ovim slučajevima je neophodno žrtvama trgovine ljudima obezbediti poseban status, bez koga su izložene zastrašivanju od strane okrivljenih i njihove rodbine, nezainteresovanom ili neprijatnom odnosu od strane sudija i tužilaca, kao i omalovažavanju od strane advokata odbrane. Uz blagu kaznenu politiku i teškoće pri ostvarivanju prava na naknadu štete, žrtve se osećaju ne samo uplašeno i nemoćno, već mogu biti i demotivisane da terete učinioc u postupku u kome ih država ne štiti ni u jednom aspektu.

Kada se razmotre navedeni problemi uočeni tokom analize pravosudne prakse, jasno je da se aktivnosti radi unapređenja položaja žrtava trgovine ljudima moraju usmeriti ka usklađivanju zakonodavstva sa postojećim međunarodnim standardima, doslednijoj primeni postojećih pravnih normi u oblasti krivično pravne zaštite, kao i edukaciji i stalnim nadzorom nad radom sudova i tužilaštava radi poštovanja i razumevanja položaja žrtava.

Postojeći pravni okvir znatno je unapređen usvajanjem novog Zakonika o krivičnom postupku (*Sl. glasnik RS*, br.72/2011) koji je nedavno stupio na snagu, a koji se primenjuje od 15. januara 2013. godine, izuzev u postupcima za krivična dela organizovanog kriminala ili ratnih zločina koja se vode pred posebnih odeljenjem nadležnog suda, kada se primenjuje od 15. januara 2012. godine. Ovaj zakon sadrži bitne izmene i poboljšanja u pogledu položaja i prava žrtava u sudskom postupku.

Značajne izmene koje mogu doprineti poboljšanju položaja žrtava trgovine ljudima su nove odredbe o posebno osetljivim svedocima (član 103-104.), koje se mogu primenjivati na žrtve trgovine ljudima. Ove odredbe pružaju mogućnost da se posebno osetljivim svedocima može postaviti punomoćnik po službenoj dužnosti, a predviđena su i posebna pravila za saslušanje kao što su postupanje sa posebnom pažnjom, ispitivanje uz pomoć psihologa ili socijalnog radnika, saslušanje upotrebom tehničkih sredstava bez prisustva drugih učesnika, ispitivanje u stanu ili drugoj ovlašćenoj instituciji, zabrana suočenja bez saglasnosti posebno osetljivog svedoka. Unapređene su i mere koje se mogu izreći tokom postupka kao što su zabrana prilaženja, sastajanja ili komuniciranja sa određenim licem, čiju kontrolu vrši policija. Posebno se mora skrenuti pažnja i na izmene koje se odnose na ostvarivanje imovinsko pravnog zahteva (član 256-258.) koje daju bolju pravnu osnovu za odlučivanje o ovom zahtevu u samom krivičnom postupku.

Imajući u vidu aktivnosti države na unapređenju pravnog okvira za zaštitu prava žrtava trgovine ljudima u sudskom postupku, nameće se zaključak da se u budućnosti naponi moraju usmeriti ka boljoj i efikasnijoj primeni zakonskih normi. U ovom procesu značajnu ulogu će i dalje imati nevladine organizacije angažovane u oblasti suzbijanja trgovine ljudima, a posebno aktivnosti usmerene na permanentnu edukaciju zaposlenih u pravosuđu, kao i stalni nadzor i monitoring sudske prakse kako bi se pratila primena novih zakonskih odredbi i ukazalo na nedostatke u postupanju i primeni postojećih odredbi.

Na osnovu analize pravosudne prakse, potrebno je unaprediti sistem zaštite prava žrtava trgovine ljudima u sudskom postupku preduzimanjem sledećih mera i aktivnosti:

- Unaprediti saradnju nevladinih organizacija za zaštitu žrtava trgovine ljudima i nadležnih državnih tela u cilju uspostavljanja efikasnije mreže podrške žrtvama kako bi se obezbedila pravovremena pravna pomoć i zastupanje, psihološka i medicinska pomoć;
- Standardizovati postupanja profesionalaca zaposlenih u državnim organima usvajanjem dokumenta – protokola o minimalnim standardima u pružanju pomoći žrtvama trgovine ljudima, kao i posebnih protokola kojima bi se regulisano postupanje pojedinih službi i saradnja sa nevladinim organizacijama;
- Potpuno usklađivanje domaćeg pravnog okvira sa međunarodnim standardima u oblasti zaštite žrtava trgovine ljudima i eventualno donošenje posebnog zakona o unapređivanju položaja posebno osetljivih žrtava krivičnih dela u sudskom postupku;
- Obezbediti kontinuirano praćenje sudske prakse i primene postojećih zakonskih odredbi za zaštitu prava žrtava kako bi se obezbedila potpuna implementacija zakonskih odredbi i uvela strožija kaznena politika;

- Obezbediti kontinuiranu edukaciju zaposlenih u pravosuđu u cilju povećanja svesti zaposlenih u državnim organima o položaju i pravima žrtava trgovine ljudima;
- Posebno podsticati proaktivni pristup tužilaštva, s obzirom na to da neka procesna prava žrtve mogu da realizuju samo preko tužioca i da stav tužioca prema žrtvi može imati odlučujući uticaj na tok i rezultate postupka.
- Redovno neyavisno izveštavanje nadležnih pravosudnih tela o uočenim problemima u praksi, efikasnosti sudskih postupaka, položaju žrtava u postupku i kaznenoj politici;
- Uvesti Fond za kompenzaciju, koji će omogućiti žrtvama trgovine ljudima da dobiju obeštećenje za ono što su preživele.